

ÖRÖKSÉG

RÓNAY LÁSZLÓ

KOSZTOLÁNYI VILÁGKÉPÉNEK KIALAKULÁSA *

AZ ÖNESZMÉLÉS ÉVEI

1926. március 26-án írta Kosztolányi Árpád fiának, Dezsőnek azt a köszöntő levelet, melyben szinte poétikus szépséggel foglalja össze születésének körülményeit. „Március 29-e — írja a többi között —, 1885-ben, mikor születtem, éppen virágvasárnapra esett. Szép, enyhe verőfényes tavaszi nap volt. Vidáman, reményekkel telten állottunk az ágy körül, melynek párnái között aludtatd első édes álmodat. Anyai nagynéném, özv. Mukics Mátyásné, született Kádár Rebeka (a jó Rébi néni), mikor téged bepólyázottan karjaira vett, így szólott: »Szép és jeles napon született, híres ember lesz belőle.«”

A Kosztolányi és a Brenner család is szívósan őrizte és gyakran idézte hagyományait. A Kosztolányi családban mindenki nagy büszkeséggel emlegette, hogy az ősök valaha főnemesek voltak, s ezt a már-már arisztokratikus tudatot színezte újabb elemekkel Kosztolányi Ágostonnak, Dezső nagyapjának szabadságharcos vitézsége és üldöztetése. A nagyapa emigrációja egy részét Amerikában töltötte, s ott megismerkedhetett azzal a polgári életformával, melyet hazatérte után a maga számára is igyekezett kialakítani. Szabadkára települt, ott kiskereskedést nyitott, s hamarosan szép polgárházat emeltetett. Innen került az egyetemre tanárjelöltnek Kosztolányi Árpád, Dezső édesapja, s ide tér vissza, hogy házastársául válassza Brenner Euláliát, aki szintén polgári családból született, s olyan környezetben nevelkedett, ahol divat volt könyvekről, színházi előadásokról, hangversenyekről beszélni. Igazi értelmiségi családok voltak ezek, ahol senki sem csodálkozott azon, hogy Kosztolányi Árpád tudományos ambíciókat melengetett szívében. Ez a környezet és ez a szemléletmód, de az az öntudatos, hazafias önszemlélet is, mely kivált a Kosztolányiakat jellemezte, mindvégig döntő befolyással lesz majd Kosztolányi Dezső érdeklődésére és ízlésére.

„Életem küszöbén egy aggastyán üdvözöl — írta később Kosztolányi *Daliás nagyapám* című emlékezésében —, kitárt karokkal, hahotázva az örömtől. Életkedv van benne és keménység is, melyből apámnak már valamivel kevesebb jutott, nekem még annyi sem. Rajongó, tréfás, pattogó. Indulatos, de nem szigorú, mint apám. Apámat jobban tisztetem. Tőle nem félek. Közelebb van hozzám. Egy aggastyán, aki az életből kifelé sétál, közelebb van a kisgyermekhez, aki az életbe indul, mint a felnőtt.” A nagyapa valóban szinte zsarnoki módon igyekezett befolyásolni unokája nevelését. Hisztérikus rohamokat kapott, ha a gyerek sírt, de órákig is elüldögélt némán

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

a kiságya mellett, ha aludt. Elhihetjük, hogy közelebb érezte magához, mint apját, akitől félt egy kicsit. „... úgy vett körül, mint valami sötét erdő — írja e kapcsolatra emlékezve. — Félélmes volt a nagysága és ereje. Ha becsapta maga mögött az ajtót, az egész ház dörgött. Szigorának szemöldök-rebberésére megszegett a lélegzetem. Szivarszagot árasztott még a kis-párnája is. Figyeltem őt, amint a lámpa alatt ül, és a sakktablára bámul... Többnyire hallgatott.” A félelem érzésénél azonban sokkal erősebb volt a kisgyermek lelkében a szeretet és féltés. Órákig figyelte apja fizikai kísérleteit, s mindig attól rettegett, hogy egy veszélyes próbálkozásnál életét vesztheti. Újra és újra megpróbált a közelébe férközni, de az apa mindig kitért e vallomások elől. „Engem kissé le is nézett miattuk — írja a már befutott író fájdalommal idézve vissza e paradox kapcsolatot, mely *A szegény kisgyermek panaszainak* egyik legfontosabb motiváló tényezője lehetett —, s afféle ripacsnak tarthatott.”

Az apai szigorért bőven kárpótolhatta az érzelmességre amúgy is hajlamos édesanya szeretete. Kosztolányi, aki egész életében mohón kereste mások megbecsülését, valósággal bálványozta „anyikát”. Kettejük kapcsolatáról talán mindennél hívebb képet adhat egy gyermekkori epigrammája:

*Ó, hogy gyűlölném én a nőket,
mert ellenem cselt cselre szöttek.
De él egy nő, kitől baj, átok
Nem szállt reám, akit szerettem
S érte mindnek megbocsátok
S a vétkezőt is áldanám;
E nő: anyám.*

Nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy ne dicsekedjék anyja szépségével és kedvességével, s abban a költeményében, melyben a már csaknem hetvenesztendős édesanyját köszönti, még mindig az ifjú évek lelkesült izzásával álmodik fejére „fényes koszorút”. Erthető a hálának és szeretetnek ily nagy megnyilvánulása, hisz alighanem költői tehetségét, sokirányú, nyitott érdeklődését is tőle örökölte. Nem mintha apja tudománya nem lett volna rá hatással. Nyilvánvaló, hogy későbbi természettudományos érdeklődése azokon a gyermeki karácsonyokon alapozódott meg, amikor a mennyezetig érő fa alatt ott találta a házi készítésű laterna magicát és a többi ördögös szerkezetet, melyet mind apja barkácsolt azokon az éji órákon, amikor a család már aludt.

A szeretet és szigor kettősségében növekedett Kosztolányi Dezső. Tízesztendős koráig sokat betegeskedett. Már akkor jelentkeztek azok az ideges köhögési rohamok, melyek élete végéig elkísérték, és sokszor megszerítették utazásait. Tízéves korában halt meg nagyapja, és későbbi vallomása szerint ez a fájdalmas élmény szabadította fel belőle a költőt. Egy ideig azt a tervet melengette magában, hogy festő lesz: „színes tintákkal álmodott.” Egyre többször látogatta meg a mindig vidám Brenner-házat, melynek vidám bohémsága annyira csábította a szigorúbb, takarékosabb légkörben növekedő fiút. „Grósz”, „rövidlátó, kövér nagyanyám” bohém könnyelműsége valósággal lenyűgözte.

A szabadkai gimnáziumba iratkozik be, ahol édesapja tanár, majd igazgató. Ötödikes korában magaviseletből „kevésbé szabályszerű”-t kap, mert március 15-én nemzeti felbuzdulásból nem hajlandó iskolába menni. Hatodikos, amikor egyik osztálytársával, a Bácsmegyei Napló későbbi főszerkesztőjével, *Előre* címen újságot szerkeszt és ír. Már szerelmes: verset ír Szandához, és rajong a helybeli vaskereskedő feleségéért. Unokatestvérével, Brenner Jósikával szögek özönét vásárolják minden nap, csakhogy láthassák imádoztjukat. Rákap az olvasás ízére. Szinte válogatás nélkül veszi kezébe a könyveket. „Türelmetlenül várom Beranger és Bürger költeményeit, melyeket már vagy két hete meghozattam” — jegyzi be naplójába. S egy másik bejegyzés — két nappal később: „Olvasom Kárpáthy Zoltánt Jókai Mohrtól.” Brenneréknél együtt fordítják Heine verseit. A „borzasztó önképzőkör”-ben is egyre többször jut szóhoz. Petőfit tartja a legnagyobb magyar költőnek. „Istenem, lesz-e ilyen költő még? — kiált fel lángoló lelkesedéssel.

— Látszik, hogy szereted a magyar népet, mert neki adtad a világ legnagyobb büszkeségét!” Aztán egy másik vallomás, mely azt jelzi, milyen kevés érzékkel tudott ekkor még önálló esztétikai ítéletet formálni: „Olvasom Szabolcskát. Oh, mily szépek ennek dalai. Gyönyörű közvetlenség s nagyszerű életfelfogás tükröződik vissza minden során; néhol még Petőfit is felülmúlja, vagy legalább is utoléri.” Am ha kritikátlanul rajong is, ha naiv elképzeléseket forgat is fejében (ekkor éppen hat énekes epszot akar írni a magyarok ázsiai életéről), naplójának részletei már előrevetítik későbbi sorsát. Hisz legfontosabbnak az irodalmat és a színházi eseményeket érzi, ezekről ír újra és újra, s érezni, hogy bizonytalan értékítéletei mélyén tulajdonképp a költői minták utáni mohó keresgélés rejlik. Egy-egy szerepjátszó sóhaja mögött nem nehéz felfedezni a romantika külsőségeit, mégis ki kételkednék annak a feljegyzésnek a jogosságában, hogy e fiatalemberből egyszer majd valóban „nagy ember” lesz? Hatodikos korában Széchenyiről írt pályaművével elnyeri az iskola nagydíját, 1901. október 26-án pedig a Budapesti Napló nyomtatásban is közli versét *Egy sír* címmel:

*Oh mennyi ábránd háborítja
E szép, e csöndes életet.
Tündérruhákba jönnek, aztán
Ellengenek szívünk felett.*

*Egy szép mosoly, egy kézzorítás
Illatlehellő fák alatt ...
És vége lesz a bús regének: —
Egy sír, mi abból megmarad.*

Épp e nagyrahitottságnak, az elhivatottságnak e biztos tudata s a kezdeti kis sikerek túlságosan is felcsigázzák a fiatalember öntudatát. A „híres rímelő” — mert már akkor a rím művésze — történelemórán így felelt Kosuth Lajosról: „Kossuth Lajos élete meglehetősen monoton. Született Monokon”. Aztán az önképzőkör vezető tanárát sérti meg, mert az dolgozatának vélt magyartalanságát igazatán helyre. Konferencia elé idézik, s „kizárják a gimnázium kebeléből”. Magántanulóként végzi az utolsó osztályt, előbb Szegeden, majd megint Szabadkán. Itt teszi le az érettségi vizsgát: jeles eredménnyel. Jutalmul Abbáziába mehet két hétre, s bizonyára ő is olyan csudálkozó ámulattal feledkezett bele a táj tündökletes látványába, mint Esti Kornél. Visszatérve tanári pályára akar menni. A pesti egyetemre iratkozik be, magyar—német szakra. „A pesti személyvonathoz mindenki kikísérte — ezt már az egyik *Esti Kornél*-történetben olvassuk —. Zsebkendőjüket lenggették utána. Édesanya arcát elfordította és sírt.” Ötórai „zötyögés” után megérkezett a „modern Babilonba”, mely az első pillanattól elkápráztatta lüktető életével, változatosságával, forgalmával. A pesti emberek azonban — mint az előbbi novellában írja — nem törődtek vele. Közömbösen mentek, siettek, rohantak a dolguk után.

Két évvel később zsebében egy forinttal, de első osztályon érkezett Budapestre Ady Endre, aki az első időben kétségbeesetten panaszkodott a főváros embertelen légkörére. Nem véletlen, hogy *A Szajna partján* így örökítette meg pesti életmódját: „Itt röhejes mámorba kerget / Vijjogó, éji csapat.” „Nyugtalanosságát nem tudta levetni — olvassuk Király István Ady-monográfiájában —, nem lelte helyét az adott világban, rohant bele a felejtő sötétbe, a nagyvárosi estbe. Az otthontalanság határozta meg az életvitelét. Még a barátai megválasztásában is az szólott bele.” Kosztolányi másként látta Budapestet. Számára ez a felfedezések városául ígérkezett. Szerencséjének és elbűvölő egyéniségének köszönhető, hogy rögtön hasonló gondolkodású társak ihlető közelségébe kerülhetett: Babits Mihályéba, Juhász Gyuláéba. Még gondolkodásuk is hasonló volt, bár Kosztolányiból kétségtelenül hiányzott a fojtogatottságnak, levegőtlenységnek az a szorongató élménye, mely a Nyugat szellemiségét is meghatározta később. E barátokkal együtt, forró hangú, majd vádoló levelekben valva egymásnak irodalmi elveikről, alakíttatták ízlésüket, érdeklődésüket. Kosztolányi ekkor már szűknek érzi Szabadkát. „... mily poros és unott, sőt komikus vagy...” — írja szülővárosáról Juhász Gyulának. Úgy érzi, nagyon sokat köszönhet Budapestnek, nem a tájnak, ha-

nem annak a köreneteknek, mely számára a rohamosan gyarapodó, egyre inkább szellemi központtá növekvő, ihlető közeget jellemzi. A jórészt telek-spekulációk révén egyre növekvő kőkolosszus, mely sürgészerűen megteremtette a modern költészet egyik leglényegesebb lírai alaphelyzetét, a sodródó tömeg látomását, már a Kosztolányiék előtti nemzedéknek is fontos élménye volt. Kiss József így vall erről a *Szerelemvagyban*:

*Utcáról utcára ögyelegni tétlen:
Ez az én legédesb, legszebb kedvteléseim.
A sürgés, a robaj, a tömeg gyors árja
Káprázat, elmerít édes andalgásba.
A tömeg közepett vagyok messze tőle,
Mintha csak álmodnám, álmodnám felőle.*

A fiatal Kosztolányi is részegült lelkesedéssel idézi a nagyváros látványát. „Legutóbb átutaztam Budapesten — írja egyik *Heti levelében*, a *Bácskai Hírlapban* —. Gyönyörű volt ez az ifjú város a januáriusi reggel fehér tündöklésében. Ezer és ezer kereszt villogott a téli napfényben, az óriási aranyos kupolák rózsaszín ködbe burkolóztak, és a térhódító, kemény és hatalmas magyar szó diadalmas tengerzúgásként csapkodta a házak falait.” S mintegy összefoglalásul e számára oly csodálatos, oly sok fölfedezést ígérő élménynek írja meg *Négy fal között* című kötetének *Budapest-ciklusát*. A címadó versben már-már patetikusan vall nagyváros-élményéről:

*Ó, mint imádlak, mint szeretlek
csordult szívem bálványá, Pest;
ha rámfuvall százszínű lelked,
a vér eremben újra pezsg.
Hogy ifju kedvvel felkerültem,
egy más világ zajgott körültem
s sajgó reménnyel, tétován
bolyongtam újaid során;
dísházaid kő-Bábelében
zendült meg lantomon a húr.
míg fönnről a lágy, kék azúr
szelideden simúlt elébem.
Zajnak, tudásnak városa
el nem felejtelek soha!*

Az ifjú Kosztolányi, tele tudásvágygal, életkedvvel, mintha egy romantikus regény hőse volna: „... vállalra vetve ama nagy kabát, amint sokszor láttam duzzadt nyakkendőjével, állva, kezében könyvek (Arany és Komjáthy?), felvetve nagy feje, dacos ráncú vastag homlokára fürte csap ... mint egy Byron” — varázsolja elének Babits egyik levelében. Mindenkinél többre tartja Nietschét, s mindennél többre, nagyobbra a mohó életerő kultuszát. Mint hódító érkezik az egyetemre, várakozásaiban azonban részben csalódnia is kell, hiszen az ismeretszerzés lehetőségei azért nem olyan korlátlanok itt sem, az oktatásban is érvényesül az ezredévforduló önelégült nemzetieskedő szelleme. Kosztolányira is, ifjú társaira is Négyesy László stílusgyakorlatai gyakoroltak elhatározó, életre szóló hatást. „...ki jól szemügyre veszi ezt a termet, mely az akkori ifjúságot foglalta magában, már megláthatta a jövő keresztmetszetét” — írja később Négyesy-nekrológjában. Együtt ültek itt a kürtökálopos világfiak és hívő tolsztojánusok, teozófusok és materialisták, a debreceniek, a *Bokréta* tagjai, Oláh Gábor, Gyökössy Endre; „egy égő szemű, barna arcú szekszárdi fiatalember”, ki Spinozáról olvasta fel szonettjét: Babits Mihály; egy „indulatos ifjú”, Vágó Béla, a későbbi népbiztos, s még sokan mások, kik később jelentős helyet foglalnak el a magyar művészeti és társadalmi életben. S közöttük a főlényes Négyesy László, kinek kitűnő tanulmányai a magyar vers őskoráig nyúltak vissza, Zrínyiig, Amadéig és Faludiig, s aki ezeken a felejthetetlen órákon „jobbra és balra pártatlanul osztogatja az igazságot”. Sohasem mondott szölamokat — mint ahogy mondott eleget Beöthy Zsolt —, „nem szereti az akkor divatos, cikornyás ékesszólást, »szép« körmondatokat, s ebben a tekintetben közel van hozzánk”.

1904-ben a bécsi egyetemre iratkozik be. Ahogy egy későbbi naplójegyzetéből tudjuk, nagyon nyomorúságosan élt. Nagy várakozásaiban alighanem csalódnia kellett. Filozófiai előadásokra járt, élvezettel hallgatta Emil Reich *Praktische Philosophie* című kollégiumát; „egészen megfelelt az én lelkemnek — írja Babitsnak —, mely jelenleg gyöngélkedő, sőt gyerekágyas s nincs merse a metaphysica párákódében léghajózni.” Hamar ráébred az egyetemen uralkodó nyárspolgári szellemre. Még leginkább Wilhelm Jerusalem lélektani előadásai kötik le. Önmagának sem akarja bevallani, hogy nagyot csalódott várakozásában. „Az alkotás gyönyörének” ígézetét hirdeti leveleiben, és erényt farag a magányosságból egyik *Heti levelében*, amikor azt bizonygatja, hogy a poézis magánya milyen termékeny. Sokat ír, s barátait is igyekszik rábírní, hogy csikarják ki magukból az ihletet. S már ekkor megfogalmazza későbbi életelvét, amikor ezt írja Babitsnak: „... szeretnék nagyon, de nagyon szerepelni, élni és mindig csak élni!” Ezt a mohó, türelmetlen élniakarást aligha tudta Bécsben, szűkös körülményei között kielégíteni. Azt azonban már ifjan is felmérhette, hogy zavartalanul alkotni, a maga igényei szerint sokat írni, olvasni, művelődni csak akkor tud, ha nem törődik a körülötte izzó, változó világgal, ha „átfolyatja” magán az eseményeket. Tudatosan akart önző lenni, csak magára figyelni. Eleve hiányzott belőle például Ady forradalmi indulata; „az emberek között sosem éreztem magam jól” — írja egyik füzetébe. S ha „vérekes szemmel szánta” is az emberiséget, mint egy másik feljegyzésében olvashatjuk, ez az emberiség egyelőre csak mint általános fogalom jelenik meg tudatában. Évek hosszú sorának kell elteltie, hogy felismerje, az eseményektől nem függetlenítheti magát, s a maga módján előbb vagy utóbb állást kell foglalnia, még akkor is, ha nem tekintette céljának, hogy erkölcsös alkotónak higgyék.

A következő évben már ismét Pesten találjuk. 1906-tól a nagy tekintélyű Budapesti Napló munkatársa lesz. „Pesten ragadtam — írja Babitsnak június 24-én keltezett levelében. — Ady Endre helyére, ki Párizsba ment, a Budapesti Naplóhoz szerződtem belmunkatársul. Szépirodalmi cikkeket, verseket, tárcacikkeket írok bele, s a versrovat vezetője vagyok.” Milyen öntudat duzaszathatta ezt a huszonegy éves fiatalembert! Az egyik súlyos szavú budapesti újság versrovatának vezetője lehet, s éppen Ady Endre helyén! Annak az Adynak a helyén, akiről az év elején úgy nyilatkozott, hogy „kiállhatatlan és üres pozór, akit fiatalkori leveleiben felváltva szidott Babitscsal, akinek társadalmi forradalmárságát lenézte és szerepjátszásnak hitte, akivel szemben a magyar nemzeti hagyományok őrzőjének vélte magát. Most, a Budapesti Napló belső munkatársaképp végre „szerepelhet”, „élhet”, s megszerezheti azt a tekintélyt, mely egész életében végigkíséri. Ennek az is forrása, hogy évjáratából talán az ő tehetségére figyelnek fel először az előtte járók, 1905-ben már meglátogathatja Kiss Józsefet, a költőfejedelmet, s hogy maga is tisztában volt vele, hogy az idősebb elismerése nyitotta meg előtte igazán a költészetet, azt mi sem bizonyítja inkább, mint hogy e látogatását többször, több helyen is megírta, néhol szó szerinti egyezésekkel.

Rengeteget olvas ezekben az években. Babitscsal való levelezésében röpködnek a nevek: Baudelaire, Verlaine, Mallarmé, Poe, Jean Richepin, s ki győzné felsorolni még hány íróról és költőről mond véleményt. Ekkor még nem ismeri a finom árnyalásokat, melyeknek később művésztévé válik. Kinyilatkoztatásszerűen ítél, elveit szinte napról napra váltogatja. Egyik pillanatban a dekadensekért rajong, hogy néhány hónap múltán kijelentse: „A dekadensek azon emberek közé tartoznak, akiket lelkem mélyéből gyűlölök.” Beszél a realizmusról, de nem tudni pontosan, mit is ért rajta. Beleveti magát a divatos filozófiákba, de alighanem csak a felszínen jár, mikor beszél róluk, s általában is elgondolkodtató, hogy sokat emlegetett hatalmas világirodalmi műveltsége nem felszínes-e kissé, nem fertőzte-e meg az újságírói munka hajszája, nem átlapozta-e csak némelyik művet, melyről aztán oly fensőbbiséggel mond ítéletet. Ady Endréről mondják, akik nem ismerik, hogy felszínes, újságíró-műveltsége volt. De Ady ítéletei majdnem mindig hajszálpontosan célba találnak. Kosztolányi ekkor még úgy váltogatja véleményét és irodalmi elveit, mint az az ember, akinek korántsem alakult ki még egységes világlépe. S miért is várnánk, hogy egy húszéves fiatalembernek végérvényes, befejezett, megállapodott véleménye legyen a világról? Talán csak a kor egyik jellegzetes áramlata,

a szecesszió az, amelyről feltétlen elismeréssel, megindult hódolattal nyilatkozik. „Végigjártam a tavaszi tárlatokat — írja egyik *Heti levelében* 1905-ben —, s sehol sem szereztem oly sok és értékes benyomást az új művészetek értékére nézve, mint éppen itten. Az, aki kétkedő mosollyal fogadja manapság a legszélső szecesszió furcsaságait, itt feltétlenül hívó lesz. Az ember a legnagyobb mesterek vásznai előtt hirtelen elnémul, eltűnik arcáról a kétkedés, s bámuló tiszteletté változik. „A jövő templomában érzi magát.”

Kosztolányi, aki oly szívesen vette magára a kiábrándultság, fölény és cinizmus álarcát, aki — kivált fiatalabb éveiben — kérkedett azzal, hogy a világ, az emberek csak mint téma foglalkoztatják, alapvetően érzelmes lény volt, aki talán épp érzelmes voltát palástolgatta különböző pózaival. Milyen áruklodó a Bácskai Hírlapban közölt *Karácsonyi ének*, a „titkos suhogásokkal”, az „égi követ arany sekerével”! Milyen mélyről fakadhatott föl belőle az a *Heti levél*, melyben egy katonatemetés gépies embertelenségéről ír, s az embernek a fájdalomhoz és a síráshoz való jogát védelmezi! Mennyire jellemző alapvetően érzelmi beállítottságára az a néhány sor, melyet 1906 elején írt Babitsnak, s melyben az alkotás iránt érzett „szüzi félelem” kérdését boncolgatja! („Az a naivan kedves levél, melyet most harmadszor olvasok el, az a sok aggodalom, az a szüzi félelem, mely Önt mindig elfogja, ha az alkotásról, az irodalomról van szó, oly közel hozza a lelkemhez, hogy szeretném szellemi ikertestvéremnek nevezni.”) Vagy nem egy érzelmi lény lírai vallomásai-e első versei, melyek sokkal inkább a századvég közhelyeit visszhangozzák, semmint az újabb költői törekvéseket, s egyáltalán nem érezni ekkor még rajtuk Kosztolányi olvasmányainak emlékét? Nem az Arany-epigonok költői törekvéseit folytatja-e például az 1906-ban írt *A múlt dalai*-ban:

*Két ibolyát kerestem,
még fenn se volt a hajnal,
aztán csokorba fűztem
vagyó, tüzes sóhajjal.*

*Megindulék a réten,
s a kedvesem kerestem,
a gyenge szép virág meg
elhervadt kezemben.*

*Most a fejük lehajtják,
s mind bánatosan esdik:
„Temess el, reggel éltünk,
s meghaltunk, ime estig.”*

Ugyanebben az évben — pontosabban: az előző év karácsonyára — jelent meg a Kosztolányi által nem túlságosan nagyra becsült Ady első nagy kötete, az *Új versek*, mely bizonyossággá tette azt, amiről eddig csak a kávéházak füstös félhomályában beszéltek a hozzáértők: új raj készülődik az irodalomban, mely valóban „új vizek” felé feszíti vitorlát. S nem is sokkal később Ady után egy új vitorlás indul a messzi távlatok felé, Kosztolányié, aki túl a katonaság kellemetlen közjátékán, háta mögött a Budapesti Napló anyagi biztonságot adó révével, szívében telve becsvágygal és élniakarással, másfelé indul ugyan, mint a nagy költőtárs, de félszemmel azért emerre figyel, nehogy túlságosan megelőzze.

IGÉRETES PÁLYAKEZDÉS

„Egy nagy zöldernyős lámpa sápadt glóriája sugarazza be költőknek homlokát — Juhász Gyulától származik ez a már-már festői leírás —, kusza haját, hanyagul megkötött lila nyakkendőjét, az Alfred Kerr városi poétája ő, új és ódon interieurok énekese.” Senki a fiatalok közül nem indult a pálya meghódítására oly lobogó, mohó nyugtalansággal, mint éppen Kosztolányi. Kőrülte forrt, alakult, változott az irodalmi és a művészeti élet. Kodály, majd Bartók ekkor indultak első gyűjtőútjaikra, megteremtve ezzel a magyar zene kialakulásának lehetőségét. A városok lakossága, engedve a nagy-

üzemi termelés teremtette új életforma szükségszerűségének, hirtelen megduzzad, olvasni, művelődni vágyó tömegek fordulnak a könyvek felé. Ugrás-szerűen megnövekszik a társadalomtudományok szerepe és hatósugara. Lenin ezekben az években formálja át a marxizmus elméletét és gyakorlatát. Divattá válik a pszichológia, az emberek lélekelemzéssel vélik magukat megismerhetni. A természettudományok, melyek a múlt század végén szinte megmerevedtek (az egyik kongresszus felszólalója százalommal emlegette majdani fizikusutódait, akiknek — úgymond — nem marad felfedezni valójuk), robbanásszerűen változtak: olyan nevek tűntek fel, mint Einsteiné, Plancké, s aki éber szemmel tekintett a világba, ha talán nem tudatosan is, inkább sejtésszerűen, de arra gondolt, hogy az emberi világnak is ugyanúgy át kell alakulnia, mint a tudományoknak és a művészeteknek.

Azok a fiatal poéták, akik ekkortájt pesti hónapok szobákban olvasták fel egymásnak kiadatlan verseiket, homályosan érezték, hogy hamorosan elérkezik az ő idejük. Az irodalomban a századfordulón még minden állni látszott. „1900-ban, amikor Budapestre jöttem — írja Móricz Zsigmond —, az itteni irodalmi életet a Prém József neve karakterizálta, mellette költők voltak Lampérth Géza s Jakab Ödön... irodalmi nivó az Új Idők, szerkesztette Herczeg Ferenc... Jókai, Mikszáth s Gárdonyi, mint az utolsó bölények a kiirtásra ítélt rengetegben, valami egészen magános jelenségek voltak. Szürkék és tehetségtelenek iskolakönyv-poézise a színén, önképzőköri verselmények, március 15-i ódák, soha egyetlen új hang... S kint, az élet réjtjén, lebunkóztak tetemei, Reviczky hullája, Vajda János erdei ágakra kifeszített bőre, Tórnai Lajos börtönből alig menthetett rossz hírű cégére... s pláne a bélyegese, az újságok által felfalt talentumok külön szektája, Ignótus izzása; a Bródy Sándor új utakon csapázó, hallatlan erőfeszítése valami új szépért, jóért s igazért, aminek jönnie kellett... felszikkázó fényfoltok egy rothadó világ színén, amely még nem érett meg arra, hogy megteremje s kidajkálja az újat. Kosztolányi és Babits azonban Komjáthy költészetéért lelkesedtek; az előbbi első kötetében Reviczky hangjai is visszazengenek. A század magyar irodalmának egyik legnagyobb szervezője, Osvát Ernő már kezdi maga köré gyűjteni a tehetségeket a Magyar Génius (1902. június 1-től jegyezte felelős szerkesztőként) és a Figyelő hasábjain. 1905-ben jelent meg itt Ady *Harc a Nagyúrral* című verse, mely azt jelzi, hogy nemcsak új költők készülődnek, hanem a témák is készek a megújulásra. De „senki oly intenzíven nem érezhette a dicsőség szükségét, senki oly öntudatosan és vasakarattal nem nevelte magát nagy költővé, mint ez a bozontos homlokú, okos szemű, nagyúrra lázasan kapzsi tanuló” — írja Kosztolányi jellemzésül Babits Mihály. S egy másik, hasonló jellemzés talán leghívebb barátja, Füst Milán tollából: „... mindenki tudja, mi volt neki az írás — mindene —, a nappala, az éjszakája, az egészsége, amije csak volt, annak szolgálatában állott.” Már kora ifjúságában „az élet cinkosa volt” (ezt is Füst Milán írja), akiről azt nem lehetett pontosan tudni, hogy képes-e szeretni, de azt igen, hogy magát az alkotást, a művet, a szépséget szomjas lángolással szerette. Szinte babonásan tisztelte a leírt szót, azzal a már-már paradox imádatlalt, amit jól jellemez az *Esti Kornél Ötödik fejezete*. „Szeretem a gyerekes zseniket — jegyezte bele füzetébe —, mert ezek az igazán nagy emberek.” Ő is ilyen gyerekes zseninek indult, lobogó hajával, s éppen zsenialitása miatt irigyelte „az émyelő Adyt”.

Igaz, a költészetről való felfogása, de még a modern költészet értékelésének kérdésében is szögesen elütött a véleménye is, gyakorlata is Adyétól. A Budapesti Napló egyik névtelen szerkesztői üzenetében — melynek szerzője az Ady kritikai kiadás és kötetét sajtó alá rendező Vezér Erzsébet szerint Kosztolányi — hevesen kikel a modern költészet homálya és sztereotípiái ellen. (Ezek között említi a mámort, a vért és éjszakát, Ady jellegzetes költői képeit.) Igaz, Ady korszakos nagyságának hatása alól azért ő sem vonhatja ki magát egészen, de ilyen jellegű nyilatkozataiban azért mindig érezni egy felhangot, mindig hangsúlyozza különállását. Juhász Gyuláról írt 1907-es méltatásában például kifogásolja, hogy Juhász magyarságverseiben Ady hatását érezni, „maradjon ez teljesen az övé, legyen ez az új magyar líra érintetlen dicsősége” — határolja el magát e szemlélettől. S még ugyanebből az évből idézhetünk egy másik kritikájából is hasonlóan gunyoros sorokat, amikor Ady magyarságtudatával kapcsolatban ezt írja: „Egy született lázadó, aki tettek hiányában verskatónakkal harcol, s formák bilincsét törí. Fejedelmi ön-

tudata, gőgös hite a méltóságos magyar parasztté, aki érezve lelki nemességét, nyugodtan és bölcsen megveti a világot, és senki különbet nem ismer el maga fölött. Az asztal-trónuson ül ő, a mámor-fejedelem, s az élet, a vágy, a gyönyör lakomáján száz szál gyertyát, száz itce bort tétet maga elé és siratja magát és a népet."

E gúnyos felhangok persze nemcsak a különböző esztétikai ideálokból fakadnak. Kosztolányi ekkortájt már olyan munkatársa a Budapesti Naplónak, akire figyelnek. Versei a lap előkelő helyén felváltva jelennek meg Adyéival. Hegedűs Bite Gyulával, a magyar újságírás egyik izgalmas egyéniségével és Kun Bélával dolgozik egy szobában. Akárcsak Ady, ő is szívesen jár italmérésekbe, kiskocsmákba, de nem menekül az éjszakai élet forgatagába, inkább élvezi a kávéházak nyüzsgését, pompáját. Nagyokat eszik, rengeteget kávézik, s válogatott szivarokat szív. Élvezi a sikert, s úgy akar élni, mint a sikeres író. Atyában csak a lumpot látja, a nagyívót, asztalon a „száz itce bor”-ral, s nem érzi meg e mögött a tragédiát, a menekülő ember gesztusát, akit mégis ezer és ezer szállal láncol magához ez a föld, aki föl-földobott kőként újra és újra ide hull vissza.

1907. április 24-én kelt Kosztolányinak az a levele Juhász Gyulához, melyben arra kéri, hogy gyűjtsön kötetére előfizetőket. „Pünkösdre verseskötetet adok ki, mint a lapokban is olvashatta.” A verseskötet, a *Négy fal között* az év egyik jelentős irodalmi eseményének bizonyult. Tersánszky Józsi Jenő írja jóval később, hogy a gimnáziumban ez a kötet is az ifjúság pad alatti olvasmányai közé tartozott. „Ady Endre könyvei mellett az ő *Négy fal közöttje* keltett akkoriban szélesebb körű érdeklődést” — írja Tóth Árpád. A többiek, Gellért Oszkár, Nagy Zoltán, Juhász Gyula kevesekhez jutottak el. Babits versei ekkor még kéziratban „jártak”. „... a kirobbanó félben lévő, nyugati lelkületű nagy magyar lírai megújítást a Baudelaire-fordító fiatal újságíró, Ady Endre mellett a Carducci-metrumok ódái lázban lelkendező ifjú diák, Kosztolányi Dezső kezdi — idézzük ismét Tóth Árpádot. — Ők ketten zendítik meg a magyar költészet szikkadozó ugarja fölött az új, bő esztendő jósóló tavaszi mennydörgést. Termékenyítő hatásuk meghálálhatatlan: az utánuk nyiladozó tehetségek elsősorban az ő verseiken ismerik meg a költői érzésközlés új lehetőségeit.”

A *Négy fal között* talán azért keltett ilyen megkülönböztetett figyelmet, mert Kosztolányit ekkor már számon tartották a megújuló magyar költészet legtehetségesebbjei között. Valójában azért inkább a hangkeresés dokumentuma még e kötet, s Ady *Új verseinek* robbanó újszerűsége mellett másodlagosnak érezzük a versek nagy részét (semmiképpen nem lehet véletlen, hogy Kosztolányi, midőn élete végén sajtó alá rendezte *Összes verseit*, alaposan megrostálta első kötetének anyagát). Próbálgatja, illesztgeti a motívumokat, elsősorban azokat, melyek három évvel később *A szegény kisgyermek panaszaiban* rendeződtek egy lehetséges képpé. Mintha ennek hangpróbája lenne a *Lámpafény* egyik részlete:

*Már mint gyermek csodáltam, lám, a lámpa,
s bámész szemekkel néztem ott alant,
amint a vén bronzcsésze a szobánkba
szétszórta a rózsás, szelíd aranyt.*

Már akkor feltűnik költészetében a halál motívuma, mely majd hol igéz, hol rettenetes kísértékként jár vissza újra és újra. Többnyire közhelyesen ábrázolja ekkor még, alig-alig lépve túl a századvég költői látásmódjának kívánalmain, de már akad olyan szép verse, mint *A holtak vonatja*, mely a szonett zárt, klasszikus formájába belopja a ballada alaktalanabb vízióját:

*Láttátok-e már a holtak vonatját?
Az éji rónán nesztelen suhan,
vas-házait halállovak vonatják,
lámpáiban lidérctüz ég busan.*

Ez a fiatalember, aki oly biztonsággal jelenti ki: „és látva látok, a mélységbe látok” (*Én*), aki „mint a hajós, ki tűnő partokra néz” szemléli az életet, s aki még a kísértetjárást, a romantika e jellegzetes költői fogását is szívesen alkalmazza verseiben, inkább pózol és szerepet játszik, megpróbál szabadulni azoktól a hatásoktól, melyek bőven érték olvasmányai során. Nem Arany János teljességre törekvő emléke sejjik-e föl a *Mors Bacchanalis*nak a *Hidavatást* idéző seregszemléjében? Nem az antik élményre utal-e vissza a címével is Ovidiust idéző *Fasti*? S még Ady, a gunyorosan elintéztett, üres pozórnek hirdetett Ady jellemző motívumai is jócskán felbukkannak! „Künn a mezőn fojtogat egy átok” — olvassuk a már idézett *Lámpafényben*; s Kosztolányi is megteremti a maga titokzatos asszonyának mítoszát — bizonyára nagyon is valóságos éji találkozások nyomán — *A fekete asszony* ciklus verseiben. Erősen hatott rá Komjáthy Jenő költészetének emléke is. S nem lehet véletlen, hogy az a fajta szentimentális, szerepjátszó attitűd is jellemzi némelyik versét, melyet Pósa Lajos vagy épp Ábrányi Emil közvetített felé (mindkettejükről elég elismerően írt). S nem vonta ki magát a *Parnasse* hatása alól sem, bár természetesen ez sem egyértelmű akkori lírájában.

Több ízben is, már-már gögös hetykeséggel hangoztatja, hogy megveti azt, ami létező. Verseiben újra meg újra visszatér a bohóc, a clown képe, egy szomorú, magányos mulattatóé, aki szkeptikusan veszi tudomásul: „... itten mind mulatnak, / csak a komédiás nem mulat” (*A komédiás dala*). Több ez, mint ifjúkori szerepjátszás. Ekkor párologja verssé azt az életfilozófiát, melyet eddig is oly sok változatban fogalmazott meg leveleiben: a valóság csak másodlagos, a zavartalan alkotás folyamata az igazán elsőrendű a költő számára. De ha szinte tökéletesen játssza is szerepét, azért néha észrevenni, hogy a bohócmaskara alatt érző szív dobog, amelynek birtokosa nagyon is pontosan látja a körülötte forrongó, alakuló élet fonákját:

*Fejemből a vér zúgva csordul,
de rája süveget csapok,
s nem érezem a tarka lomtlut
az égető, nagy bánatot.*

(*A komédiás dala*)

Talán éppen e feltörő gyengeség palástolásául, párhuzamosan Babitscsal magasztalja a „nyílt homlokú bűnt” szemben a „nyavalyogva kolduló” erénynyel (*A bal lator*). A századelő filozófiai székeszise más vonatkozásban is megtermékenyíti költészetét: újra és újra elgondolkodik az álom és a valóság viszonyáról:

*Való-e a világ körültem,
vagy tán álom a való
s e napsugáros kékes úrben
a durva hajsza a csaló?*

(*Plato olvasása közben*)

Filozófiai mondanivalóját, melyet elsősorban a szkepticizmus és a nihilizmus jellemez, nem tudja még elvonatkoztatottan kifejezni, inkább közvetlenül, sokszor aforisztikus tömörséggel fogalmazva, mint a *Sorsunk* megint csak meglehetősen közhelyes bevezetésében:

*Tanuld meg, porember, a sorsod: lemondás
s lemondani nekem oly fájdalom-édes.
Ura a végzetnek, ki ezt megtanulja,
bánat és csalódás nem fér a szívéhez.*

Persze mindez nem Kosztolányi eredeti leleménye. A halálkultusz éppúgy hangot kapott a századvégi költészetben, mint az a sokszor egyetemessé tágiított gondolat, hogy a világ csak színház, hogy az élet jelenségei mögött szüntelenül ott leskelődik az elmúlás. A kapitalizmus első válságtünetei után

felbukkannak a világirodalomban Faust és Mefisztó töprengő utódai — mint Madách Imre Ádámja —, s azok a kiüresedett hősök, akik semminek nem tudnak örülni, a csömör és a kiábrándultság érzésével vívódnak, mint Toldy István regényalakja, Anatole. Fel-feltűnik — ugyancsak a tizenkilencedik század örökségeként — a világ—színház motívuma, amely újra és újra metafizikus töprengésre készíti a költőt, s a tömeggel szemben kialakítja benne azt a tudatot, hogy ez az értelmetlennek látszó tolongás voltaképp haláltánc, s ezért is állítják bele sokszor egyetemesebb távlatokba, belenyugodva a lét értelmetlenségének tudatába (ebbe a jellegzetesen schopenhaueri gondolatba). Mintha Vajda János hatalmas, metafizikus távlatokba nyitó versét, *A köröndnél* zengetné vissza a maga látomásában Kosztolányi:

*Az emberár künn küszködik, tolong,
s a ronda pénzért vásárolt mulatság
híg kéje eltorzítja lomha arcát,
kocsikra kap föl, fut, mint a bolond.*

*Erdőkbe bújik, mássza a hegyet,
iszik, erőlködik, fáradva izzad,
a kürt rotyog, döng és porzik a szinpad,
a kába lármán dözsöl és nevet.*

*Én benn ülök, a légbe bámulok,
száz kép tolong föl, én vagyok urok,
egy szent gyönyör szelid ütembe hintáz.*

*Incelkedik velem kéj, félelem,
aztán lehúnyom szótlanul szemem,
s lelkembe játszik a tündéri színház.*

(Ünnepnapon)

Nyoma sincs kezdetben e költészetben annak az egyetemes igénynek, mely Ady nagy társadalmi tablóját jellemzi. Adynál minden fojtott, izzik a visszafojtott indulattól, s a verset újból és újból az ellentétek végletei közé taszítja belső dinamizmusa. Kosztolányi állóképben lát és látat, még azokban a verseiben is, melyekben felsejlik az egyetemesebb igény — például *A magyar parasztban* —, megelégszik a divatos közhelyek megverselésével.

A *négy fal között* legnagyobb hatású része kétségtelenül a *Magyar szonettek* ciklus volt. „Pompázó, stilizált virágok — írta kritikájában Juhász Gyula. — Ornamentika, verses magyar styl, a jelenbe belefáradt álmodó szövegeti a múltak szőnyegébe a maga különös vízióit.” E ciklus megint csak visszautalt a századvégre, elsősorban annak illuzionizmusára, melyet oly sokszínű, tündökletes változatosságban fejezett ki regényeiben Jókai Mór (kit Kosztolányi szívesen s lelkesen olvasott ifjúságában). Ezek a szonettek azonban nem azért váltak olyan maradandó hatásúvá, mert a problémák mélyére hatoltak, s a múlt eseményeiből, hangulatából alakították ki a korszerű önkifejezés egy lehetséges formáját, mint Ady kurucversei, hanem mert szinte minden vonatkozásban találkoztak azzal a konzervatív szemlélettel, melyet a maga módján például Gárdonyi is őrzött-alakított. (Nem véletlen, hogy a *Négy fal között*-re az egi magányában élő regényíró meglehetősen elismerő levélben reagált.) A magyar történelem jelentősebbnek érzett dátumait, alakjait idézi vissza ezekben, de a legritkábban azonosulva, inkább csak „kivülről”, a táj pontos rajzára, a képek finomságára s egyfajta megcsontosodott történelmi hagyomány kifejezésére ügyelve. A magyar hősiességet idealizálta e hagyomány, mely épp a múlt eszményítésével igyekezett a jelen súlyos problémáiról elvonni a figyelmet. (Ady megérezte ezt, amikor épp az idealizált, szoborrá vált nemzeti hőszokról szólt a legnagyobb ellenszennvel, sokszor igazságtalanul is, mint például Arany János esetében.) Kosztolányi, aki a szülői házból és környezetéből érintetlenül hozta magával e hagyományt, egészen természetesen és min-

den belső bizonytalanság nélkül igyekezett versbe foglalni. Az a latin műveltségű, polgárosodó értelmiség, melyből származott, bizonyára a maga történelmi képét és szemléletét találta meg és fogadta el a *Magyar szonettek* olyan versében, mint a *Zrínyi, a költő*:

*Szeretlek téged, harcos, hősi költő,
zord hadvezér, te rettegett, te nagy,
ki a tiport magyarság szívetöltő
tartalma, lángja, édes fénye vagy!*

*Nehéz karoddal a tart aprítottad,
s magad csatáztál, oroszlán-fiók.
Az angyaloknak fennről büszke tollad
szavára hozzánk kellett szállniok.*

*Szeretlek! Ámde akkor voltál legnagyobb,
hogy a teren mindenki elhagyott;
mert a török, s a gyáva cenk zavart,*

*s te a jövődő századokba zúgva
a sváb ripókra szóltál szörnyű búdba
kardodra csapva: Ne bántsá a magyart!*

De nemcsak a konzervatív történelmi szemlélettel való találkozás avatta maradandó hatásúvá e ciklust, hanem maga a szonettforma is, melyet Kosztolányi ébresztett fel tetszhalálából. Hiszen a XIX. század elején még arra lehetett gondolni, hogy előbb-utóbb nagy költőink kezén válik az önkifejezés lehetőségévé. Vörösmarty, Petőfi és Arany azonban alig éltek vele. Kosztolányi nagy formai virtuozitással, változatos rimelési lehetőségeit is felvillantva keltette életre tetszhalálából, s részint ő fordította ebbe az irányba Babits, Tóth Árpád, Juhász Gyula, majd Szabó Lőrinc érdeklődését is példájával.

A *Négy fal között* fogadtatása igen kedvező volt, s íróját egyszeriben az újuló magyar költészet egyik vezéralakjává avatta, már-már Ady egyenrangú társául. Nyilván éppúgy céloz rá, mint Adyra egyik epés írásában Harsányi Kálmán, aki így jellemzi a fiatal írónemzedék egyik típusát: „A második típus az európai majom. Akinek minden jó, minden szép, minden utánzásra méltó, aminek idegenben híre ment, és minden silány, minden nevetségesen nemzetiszín pántlikás, amire a magyar lélek ütötte bélyegét... A második típus csürhében jár, hogy valamiként mégis föltűnjék, másként érdemes sem volna észrevennünk.” Annál izgalmasabb hát az a kritika, melyet Ady írt a *Négy fal között*ről, már csak azért is, mert ebben fogalmazódik meg először kettejük esztétikai és erkölcsi ideáljának különbözősége, mely annyira eltérővé tette a költészet szerepéről és hatásáról vallott elképzeléseiket is. S tanulságos ez a bírálat azért is, mert Ady bámulatos pontossággal és érzékenységgel mutat rá Kosztolányi lírájának arra a korlátozottságára, mely csak utolsó korszakának nagy verseiben oldódik igazán föl. Van a megfogalmazásban finom csipkelődés is Ady részéről, de egész kitűnően figyeli meg Kosztolányi literátor voltát: „... ő olyan költő, akire egyenesen az irodalomnak van szüksége. Emberi dokumentumokat nem kínál ő, mert nem kínálhat. Valami félelmetesen új egyéniségnek tolkodásával vagy tiltakozásával sem keseríti ő el a jámbor lelkeket. Ő művész, ő költő, ő író, nem tudom, hogy mindenkivel meg tud-e magam értetni: ő irodalmi író. Bevallom, hogy az én számból nem éppen dicséret ez ma, amikor egyre biztosabban kezdem gyűlölni az irodalmat.” Mint ahogy nem kevés epésséggel olvassa Kosztolányi fejére a „néhai főtiszteletű és méltóságos Szász Károly”-lyal való rokonságát „perzsa bőségu és szépségu talentumuk” találkozása miatt.

Ironikusan példázódik Ady Kosztolányi műveltségével is. „Ha földadnám neki Arábia történetét, a reneszánszot, Häckelt, az egyszeregyet vagy a magyar agrár-kérdést: ő mindegyikben ezer költői témát találna.” S noha elismeréssel emlegeti ezt a fajta spontán költőiséget, a sorok mögött lehetetlen meg nem érezni ellenkezését, fenntartásait. Nem azért, mert Kosztolányira

— másokkal ellentétben — nem hatottak az Ady-versek, hanem mert hiányzik belőle az a lírai erő, az ihletnek az az áradása, mely kiszabadíthatná a szabályozottság béklyóiból, s amelynek hatására „megbomlott” a magyar költészet.

Kosztolányi még kéziratban olvashatta Ady kritikáját, s levélben siet azt megköszönni Párizsban tartózkodó költőtársának. Igaz, „nem a szeretetre méltó pofonokat akarja megköszönni, egy megvert gimnazista romantikus és komikus pozával”, hanem azt, hogy Ady mutatta be a magyar fórumon. De ahogy önmagát jellemzi („Testetlen és vértelen az én poézisom, levegőcsillogása a gondolatvilágom, ködvár a házam”), abban lehetetlen nem megérezni az irónia finom viszonzását. Az igazság az, hogy élete végéig elvitte magával a csipkedés emlékét, s hovatovább úgy érezte, hogy tört hordoz szívében, s egészen az Ady-revizíóig készülődött, hogy visszaszűrhasson. (Más kérdés, hogy alaposan elgondolkodhatott azért a kritikán, s annak is része lehetett abban, hogy *Összes verseibe* keveset vett fel első kötetéből.) Alapjában véve ugyanis rendkívül érzékeny lelkű ember volt, s ott is bántást sejtett, ahonnan nem az érte. Természetes hát, hogy sokszorosan bánthatta egy olyan kritika, amelyben súlyos és lényegbe vágó bíráló szavakat olvashatott. S ha a bírálat megjelenésekor már talán inkább új kötetének, a *Boszorkányos estéknek* összeállítása foglalta le is figyelmét, s egy időre inkább a novella-műfaj felé fordult érdeklődése, azért azt meg kellett éreznie, hogy nemcsak ő viseltetik ellenérzéssel Ady iránt, hanem ellenszenvük kölcsönös. Kosztolányi amúgy sem képes megérteni az Ady-típusú társadalmi forradalmár lényegét. Móricz elbeszéléseinek vádoló, figyelmeztető alaphangját félrehallja, elbeszéléskötetének „andalító nyugalomát” értékeli nagyra. Ennek részben az a magyarázata, hogy a dolgokhoz közelítve Kosztolányi csak esztétikai mércét használ szívesen, annak alapján ítéli meg a jelenségeket is, a műveket is. Bródy Sándor-nekrológiájában arról a „csupa tűz, csupa láz, csupa élet” lobogásról ír, mely szerinte az igazi író jellemzi. De Bródyban sem a társadalmi problémákra érzékeny alkotót értékeli, hanem a költői tehetséget, akinek „gyönyörű prózáját csak mértékbe kellett volna írni, hogy verssé legyen”. Mert magát a műfajt, a regényt, az elbeszélést és a verset is korlátozott szempontok alapján értékeli. Céljának a személytelen leírást, ábrázolást véli. „Mai novellairótól nemigen kérhetem számon az egyéniséget — írja a világirodalom párhuzamos jelenségeire is figyelő *Szini-tanulmányában* —. Azt mondhatná nekem is joggal, hogy a mások egyéniségét rajzolja. Ismeretlen emberekkel ismertem meg. Elém vezetí őket, megmondja nevüket, és szerepe ott ér véget, ahol a bemutatóé. Mit akarok még? Az ismerkedés megtörtént, szabadon társalkodhatok álomembereivel, a bemutató, megszökve minden bizalmaskodás elől, nyugodtan tűnik el valamelyik ajtón.” A prózát ekkor még inkább izgalmas *költői* kísérletnek érzi, semmint a teljes élet képét adó írói önkifejezési formának. „A született prózaíró tollából folyik a tinta. Az azonban, aki verseket ír, s ismeri az ütemek katonai szigorát, a rímek és a metszetek édes fékét, akkor is mértékét tart, midőn nem köti a fegyelem és a próza szabadabb területein mozog.” Az embernek szüksége van olykor egy-egy lelki kirándulásra a „sötét vizek felé” — írja Juhász Gyulának 1907 végén. Egy ilyen kirándulás dokumentuma a *Boszorkányos esték* című novellás kötet, mely 1908-ban jelent meg a Jókai nyomda kiadásában.

A kötet legtöbb elbeszélése jellegzetesen pszichológiai határhelyeztetet ábrázol. A *Tamás bosszújában* a megaláztatásaiból föllázadó egyéniséget, az *Istenítéletben* az emberi lényre ráakadó álarcot, A *hamiskártyásban* ez alól az álarc alól kilökenő védtelen tekintetet rajzolja nagy gonddal. Ebben a típusban a legérdekesebb a *kövér bíró*, melyben az emberben és a gyermekben élő szadista hajlamokat ábrázolja, amely minden értéket, minden szépet lerombolhat maga körül. (Ez a modern regényírásnak is egyik izgalmas problémája lesz. A külföldi irodalomban talán A *legyek ura* a legjellemzőbb példája. Nálunk több változatban jelenik meg. Ottlik Géza *Iskola a határonja* maradandó érték.) A *Boszorkányos estékben* egyébként is feltűnően sok a gyermekszereplő, mint-ha az író már most, néhány évvel A *szegény kisgyermek panasza* előtt azt kísérletezné, miképp lehetnek az esendő, álomi közegben mozgó gyermekek a súlyosabb mondánival hordozói (A *boszorkány, Ilike az asztalnál*).

Ady említette kritikájában, hogy Kosztolányi költészete a perzsa világ ezoterikus közegét idézi számára. S mintha csak igazolni akarná e meglátás

jogosságát: ugyanebbe a világba visz *A csillagász fia*, mely furcsa kísérteties hangulatával ugyancsak a modern prózairodalom egyik jellegzetes csapásán halad. Ebből a homályos, majdnem mindig éji fények koszorúzta háttérből ritkán emelkedik ki valóságos, egységes figura, aki ne a költői kísérlet eszköze volna. Talán csak a *Sakkmat*-ban sikerül hús-vér alakokat, igazán hiteles helyzetet teremtenie, de ebben is csak az individuuum lázadásának ábrázolásáig jut el. Rendkívül finomak, szépek viszont az impresszionisztikus bőségű leírások. Valóban a költő szavai, sorai ezek, a költőé, aki akkor is érzi a mérték feyelmét és a rimek csábítását, amikor az ébredő ligetet írja le a *Ligeti* zenében: „A liget is ébredezni kezdett már. Fiatal asszonyok suhantak piros reggeli ponygolában, a tóhoz, hajnali fürdésre. Finom, sápadt, legénykéek jöttek kialudtan, könnyedén füttyűrészve. A locsolt téren zajos úri társaság reggelizett. Parfümös asszonyoknak finoman és előkelően udvarolt egy föltűnően fiatal tábornok. A kék levegőbe határozottan fúródott a drága cigaretták füstje.” Aki ilyen plasztikus megjelenítő erővel képes leírni egy tájat, hangulatot, az bizonyára élvezetét is leli benne. Ezért érzékeltetik ezek az elbeszélések sokkal hűvebben magát a hangulatot, az impressziót, a benyomás érzékenységét, mint a tettet és a gondolatot. S mindennél erősebben a halál gondolatát, mely meghatározója volt a *Négy fal között* versvilágának is. Ahogy Juhász Gyula írja költőien szép ismertetésében: „Mint valami halkán fölcsendülő, a távolok hűvös pátoszával hangzó, de minduntalan visszajáró motívum: a halál gondolata vonul végig a *Boszorkányos esték* lapjain.” S az sem kétséges, hogy Kosztolányit jórészt az irodalmi megfogalmazás műhelytitkai foglalkoztatják, s az igazán emberi dolgok csak mint a majdani téma lehetőségei izgatják. Ezekben az években ismerkedik meg alaposabban Rilke költészetével. „Most Rainer Maria Rilke-ről írok tanulmányt a Nyugatnak — írja Babitsnak 1909-ben. — Ismered-e? Engem minden lírikus közül legjobban érdekel. Neked is új szenzációkat hozna. Olvasd!” Azt az alkotót látja benne — és ez erősen hatott költészetére —, akinél „a forma lényeggé válik”, s aki a perspektívát folyvást a végtelenbe tágítja. A keresettség hiteléről és igazságáról szól ebben a tanulmányában, melynek végén magáról, a maga akkori énjéről is érdekesen vall: „csendesesen, szomorúan küzd maga felé.

Valóban inkább „maga felé”, befelé, a lélek vidékei felé tapogatózva alakította ekkori költői világát Kosztolányi. „Első novellái nem tudtak megkapni — írta 1936-ban búcsúztató tanulmányában Babits Mihály. — Prózája művészetét meglátni nem volt még szemem. A prózától azt kívántam, *mondjon* valamit; ő pedig szinte kéjelgett a témák jelentéktelenségében, amiben én csak szegénységét láttam.” S másutt ugyanezekre az évekre célozva: A szenvedő könnyű versek, hevenyészett műfordítások szinte fájtak tőle. Azonkívül mindjobban gyűlöltem a pőzt, s nem akartam belátni, hogy a pöz gyakran az őszinteség egyetlen lehetséges formája.” Valóban nehéz lefejtetni az álarcot, nehéz megállapítani, melyik vonás az övé, s melyik a ráarakódott, a felvett, az idegen. Igaz, Kosztolányi művészetének épp az az egyik varázsa, ahogy eljuttassa önmagát és tükörképét. Hogy ez a hatalmas, robbanó erejű és egészségű fiatalember, aki habzsolja a sikert, fáradt, koravén arccal tekint a világba, retteg a betegségetől, s a legváratlanabb éji órákban rohan az orvoshoz vélt bajjal. Hogy egyetlen mozdulattal vissza tud röpenni a tovatűnt gyermekésgébe, hogy a gyermekszoba perspektívájában mutassa meg az egész világot.

Az írást Kosztolányi Dezső halálának közelgő negyvenedik évfordulója alkalmából közöljük.